

УДК: 351.82:338.439.02

**ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК
СКЛАДОВОЇ ОСОБИСТІСНОГО КОМПОНЕНТУ СОЦІАЛЬНОЇ
ЗРІЛОСТІ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ АГРАРНИХ НАВЧАЛЬНИХ
ЗАКЛАДІВ**

кандидат педагогічних наук, Данченко І.О.

Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка, Україна, Харків

Обґрунтовано необхідність переосмислення вимог до змісту і характеру професійної підготовки фахівців-аграріїв у вищій школі, проаналізовано теоретичні підходи до вивчення проблеми комунікативної толерантності особистості, визначено сутність поняття комунікативна толерантність як складової особистісного компонента соціальної зрілості студентів вищих аграрних навчальних закладів. Виділено складові комунікативної толерантності студентів-аграріїв, а також умови формування високого рівня комунікативної компетенції студентів вищих аграрних навчальних закладів, які передбачають створення особливої ситуації взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу. Розроблено програму формування комунікативної компетенції студентів вищих аграрних навчальних закладів. Результати експериментального дослідження можуть бути використані у системі професійної підготовки майбутніх фахівців-аграріїв.

Ключові слова: толерантність особистості, комунікативна толерантність студентів вищих аграрних навчальних закладів, складові комунікативної толерантності студентів-аграріїв, соціальний тип особистості, умови формування високого рівня комунікативної компетенції студентів вищих аграрних навчальних

закладів, програма формування комунікативної компетенції студентів вищих аграрних навчальних закладів.

кандидат педагогических наук, доцент, Данченко И.А.
Формирование коммуникативной толерантности как составляющей личностного компонента социальной зрелости студентов высших аграрных учебных заведений / Харьковский национальный технический университет сельского хозяйства имени Петра Василенка, Украина, Харьков

Обоснована необходимость переосмысления требований к содержанию и характеру профессиональной подготовки специалистов-аграриев в высшей школе, проанализированы теоретические подходы к изучению проблемы коммуникативной толерантности личности. Определены сущность понятия коммуникативная толерантность как одна из составляющих личностного компонента социальной зрелости студентов высших аграрных учебных заведений, установлены составляющие коммуникативной толерантности студентов-аграриев, а также условия формирования высокого уровня коммуникативной компетенции студентов высших аграрных учебных заведений, которые предусматривают создание особой ситуации взаимодействия субъектов учебно-воспитательного пространства. Разработана программа формирования коммуникативной компетенции студентов высших аграрных учебных заведений. Результаты экспериментального исследования могут быть использованы в системе профессиональной подготовки будущих специалистов-аграриев.

Ключевые слова: толерантность личности, коммуникативная толерантность студентов высших аграрных учебных заведений, составляющие коммуникативной толерантности студентов-

аграриев, социальный тип личности, условия формирования высокого уровня коммуникативной компетенции студентов высших аграрных учебных заведений, программа формирования коммуникативной компетенции студентов высших аграрных учебных заведений.

Ph.D. in Pedagogy, I. Danchenko Formation of communicative tolerance as part of the component of personal social maturity of students in higher agricultural education / Kharkiv National Technical University of Agriculture named after Peter Vasilenko, Ukraine, Kharkiv

The necessity of rethinking the requirements for the content and nature of the professional training of specialists farmers in high school, analyzed the theoretical approaches to the study of the problem of communicative tolerance of the individual. The essence of the concept of communicative tolerance as one of the constituent component of personal social maturity of students in higher agricultural education institutions, established components of communicative tolerance of students-farmers, as well as conditions of formation of a high level of communicative competence of students in higher agricultural education institutions, which include the establishment of the special situation of interaction teaching subjects educational space. The program of formation of the communicative competence of students of higher agricultural education. The results of experimental studies can be used in the system of professional training of future specialists-farmers.

Keywords: tolerance of the individual, communicative tolerance of students of higher agrarian educational institutions that make up the communicative tolerance of students-farmers, social type of personality, conditions of formation of a high level of communicative competence of students of higher agricultural education, the program of formation of the communicative competence of students in higher agricultural

Вступ. Одним із провідних міжгалузевих утворень економіки України є агропромисловий комплекс, від рівня розвитку та функціонування якого залежить забезпеченість населення основними видами продуктів харчування.

Провідним соціальним інститутом, який прискорює процес розвитку й становлення людини як особистості, забезпечує формування її духовності, світогляду, ціннісних орієнтацій і моральних принципів є освіта, яка покликана допомогти суб'єкту увійти в культуру, освоїти її цінності й успішно діяти в культурному бутті [5, с. 23].

В умовах стрімких змін, які виступають яскравим свідченням становлення інноваційного типу світового розвитку, змінюються суспільні вимоги до системи аграрної освіти в Україні, насамперед до змісту і характеру професійної підготовки фахівців, для успішного задоволення яких слід переглянути сутність і структуру освіти, можливості і шляхи ефективного розвитку рівня професійних і соціальних компетентностей випускників.

У сучасних умовах вища освіта взагалі, і вища аграрна освіта зокрема, покликана сформувати нову філософію гідності, яка обґрунтовувала б іншу систему життєвих цінностей, однією з яких є толерантність.

Сьогодення вимагає нових підходів, спрямованих на об'єднання людей. Тому тільки на основі принципів толерантності можливим є виживання людства у сучасному мультикультурному світі. Це потребує осмислення і інтерпретації толерантності з позиції філософської, соціальної, освітньої реальності.

Аналіз вітчизняних та зарубіжних досліджень доводить, що представники різних підходів тлумачать толерантність по-різному, як:

психофізіологічний стан, що послаблює реагування на несприятливий чинник в результаті зниження чутливості до його дії (О. Клепцова, А. Реан та ін.); психологічну стійкість за наявності стресорів, що забезпечує успішну адаптацію до умов діяльності (Е. Носенко, М. Шаповал та ін.); прояв свідомого, осмисленого та відповідального вибору людини, її власної позиції й активності у побудові певних відносин (Л. Рюмшина, Е. Фромм, М. Хоркхаймер та ін.); соціальну категорію, що розкривається через повагу та визнання рівності, відмову від домінування та насильства, визнання багатомірності та різноманіття людської культури, норм, вірувань, запобігання одноманітності або до переважання якоїсь однієї точки зору (О. Асмолов, Г. Солдатова та ін.); необхідну умову міжособистісних відносин (О. Лазурський, В. Мясіщев та ін.).

Окремі аспекти сутності толерантності людини відображені в теорії комунікативної дії (Ю. Хабермас), концепції професійного спілкування (К. Абульханова-Славська, О. Бодальов, Л. Петровська, Ю. Ємельянов та ін.), компетентнісному підході до розгляду особистості професіонала (Л. Анциферова, Г. Балл, Ю. Швалб та ін.).

Дослідження толерантності як форми активної взаємодії зі світом, що відображається у терпимому ставленні до чужих думок, поведінки та віри, у визнанні багатомірності суспільного буття, знайшли відображення у працях І. Гасанова, В. Золотухіна, О. Ільїна, Ю. Іщенко, В. Тишкова та ін. Чимало досліджень присвячено висвітленню ролі толерантності в самоактуалізації особистості (М. Бубер, А. Маслоу, Р. Олпорт, К. Роджерс, В. Франкл та ін.).

Комунікативна толерантність вивчається в контексті проблеми професійної взаємодії і взаємостосунків в малих групах (О. Клепцова, Я. Коломінський, О. Нурлігаянова та ін.), як умова успішної навчальної

діяльності майбутніх спеціалістів (О. Калач, Л. Ніколаєва, О. Сухих та ін.).

Разом з тим, необхідно відмітити недостатність вивчення проблеми формування комунікативної толерантності як складової особистісного компоненту соціальної зрілості студентів вищих аграрних навчальних закладів.

Формулювання мети статті та завдань Звідси важливим стає аналіз поняття комунікативної толерантності студентів, виявлення її етичних підстав і морального потенціалу, а також визначення умови, шляхів та напрямків формування комунікативної толерантності як складової особистісного компоненту соціальної зрілості студентів вищих аграрних навчальних закладів.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань: аналіз теоретичних підходів щодо вивчення проблеми комунікативної толерантності студентів-аграріїв; обґрунтувати необхідність та ефективність запропонованої моделі формування комунікативної толерантності студентів.

Виклад основного матеріалу статті Аналіз наукової літератури щодо вивчення поняття толерантність доводить, що у науковому дискурсі дана проблема розглядається за декількома напрямками: диверсифікаційним, який визначає толерантність як складний феномен, психологічний зміст якого не може бути зведений до окремої властивості індивіда (Р. Крістал, І. Петтай, М. Уолцер та ін.); фасилітативним, за яким толерантність не стільки формується, скільки розвивається (О. Віноградова, Н. Кудзієва, Н. Макарова, О. Скрябіна та ін.); діалогічним, який визначає толерантність як особливий спосіб взаємодії, спілкування з іншими, як міжособистісний діалог (М. Бахтін, С. Братченко, П. Комогоров та ін.).

Як соціально-філософське поняття толерантність розглядається як принцип терпимості одного соціального суб'єкта до політичних, етнічних, конфесійних та інших особливостей іншого соціального суб'єкта, тобто визнання світоглядного, релігійного, соціально-політичного, культурного, національного та етичного плюралізму [2, с. 99]. Цей принцип передбачає діяльність, взаємодію соціальних партнерів на основі рівності, відкритості соціальному досвіду іншого, збереження індивідуальної своєрідності кожного з них і досягнення згоди без обмеження їх індивідуальних інтересів на основі діалогу і ненасильства, переважно методами роз'яснення і переконання.

Етичними основами толерантності виступають моральні поняття, норми, принципи, цінності, механізм включення в процес регулювання поведінки. Стосовно детермінацій толерантності важливе місце тут належить моральному фактору поведінки і свідомості індивідів. В основі толерантності лежать знання норм моралі і загальнолюдських цінностей, уміння використовувати їх в різних видах діяльності, моральні почуття - повага, симпатія, доброта тощо.

Необхідно підкреслити, що толерантність є умовною чеснотою і втрачає свій позитивний сенс в ситуаціях посягань на життя людини, людську гідність.

Відносно якостей особистості, які характеризують рівень толерантності, то це: здатність до стійкої моральної поведінки, самовдосконалення, відповідальне ставлення до прийнятих моральних рішень, непримиренне ставлення до аморальних проявів, відкрите висловлювання моральної позиції [2, с. 96].

Толерантність можна розглядати не тільки як орієнтацію свідомості, а й як тип певного способу життя, який може бути представлений як інтегративний показник життєдіяльності

громадянського суспільства і особистості, оскільки він характеризує цінності, установки, типові риси поведінки.

Толерантність - найважливіша умова професіоналізму сучасного фахівця, соціальний імператив. Вона є показником моральної компетентності фахівця, яку розуміємо як складне індивідуально-психологічне утворення на основі інтеграції теоретичних знань, практичних умінь в галузі моралі і певного набору особистісних якостей, що зумовлює його готовність до виконання професійної діяльності, і допомагає йому активно освоювати нове середовище, шукати шляхи для творчої самореалізації, успішно контактувати з людьми.

Поняття морального механізму детермінації толерантності досліджувала Є. І. Касьянова [4, с. 46]. В якості складових компонентів даного механізму вона пропонує такі елементи: норми, правила, цінності, ідеали (представлені в мотивах, установках, цінностях, стереотипах соціальної групи й індивіда); власне діяльність, в ході якої реалізуються певні нормативно-ціннісні одиниці, задовольняються потреби, досягаються цілі, а також відбувається закріплення або перетворення старих і придбання нових нормативно-ціннісних одиниць; перегляд, корекція вихідних одиниць, викликані змінами, як в об'єкті, так і в суб'єкті діяльності [3, с. 97]. Виходячи з цього, соціальна поведінка, з одного боку, об'єктивно зумовлена характеристиками середовища, а з іншого боку, - суб'єктивно детермінована потребами, цінностями та інтересами конкретного соціального суб'єкта. Ядром толерантності, наголошує Є. Касьянова, є цінності та ціннісні орієнтації, які являють собою складний феномен, що характеризує спрямованість і зміст активності особистості, і є складовою частиною системи відносин особистості, що визначає загальний підхід людини до світу, до себе і надає сенс і напрямок

особистісним позиціям, поведінці, вчинкам [3, с. 98]. Істинна толерантність – це вільний вибір, який чинить особистість в згоді з власними бажаннями і совістю.

Необхідність формування толерантності особистості – це відображення об'єктивної потреби суспільства в новому соціально-історичному типі особистості, який визначається науковцями здебільшого поняттям «соціальний характер» (Е.Фромм, О. Лазурський, Б. Братусь).

«Соціальний характер», за Е. Фроммом, – це та сукупність рис характеру, яка є у більшості членів однієї соціальної групи і виникла в результаті загальних для них переживань і загального способу життя [9, с. 189]. Соціальний тип особистості виконує функцію «зразка», «норми» поведінки, а також «матриці», на основі якої формуються індивідуальні риси особистості певної соціально-історичної епохи.

Модель соціального типу особистості є засобом визначення рівня соціалізованості людини, а також критерієм її соціальної зрілості. Одним з критеріїв сформованості особистісного компоненту соціальної зрілості студентів вищих аграрних навчальних закладів визначаємо саме комунікативну толерантність.

Актуальність формування толерантності в системі вищої професійної освіти обґрунтовується в її сучасній парадигмі. Основою нової парадигми освіти є «інноваційна освіта». «Інноваційність як характеристика особистісно-професійних парадигм в інформаційному освітньому середовищі, наголошує А. Семенова, визначає орієнтири особистісного потенціалу самоорганізації, що базується на синергетичному постулаті про самоорганізацію людської свідомості – просування особистості на більш високий рівень професійної діяльності та характеризує більш високий рівень її активності [7, с. 137].

Головна функція комунікативної толерантності – це, насамперед, гуманітарна функція, сутність якої полягає у формуванні ціннісних орієнтацій і інтересів майбутнього фахівця, який виражено ставиться до альтернативності вибору, його багатоваріантності в процесі розвитку локальних і глобальних ситуацій. Формування високого рівня комунікативної толерантності є неможливим без формування моральних принципів. Соціальна зріла особистість це людина, яка володіє моральними знаннями, керується в своєму житті моральними цінностями, здатна до моральної рефлексії, саморозуміння, розуміння і прийняття інших людей, має моральні якості, і в меншій мірі піддається асоціальним впливам, маніпулюванню.

У зв'язку з цим актуалізується проблема пошуку шляхів і умов формування соціальної зрілості загалом, і комунікативної толерантності як складової особистісного компоненту соціальної зрілості студентів-аграріїв.

Формування комунікативної толерантності студентів-аграріїв здійснюється в процесі вивчення гуманітарних дисциплін за рахунок розширення обсягу моральних знань про навколишній світ; накопичення досвіду оперування моральними поняттями, розширення можливих ракурсів осмислення їх змісту; інтерпретації цінностей, оволодіння інструментарієм їх отримання; вибудовування засобів морального ставлення до дійсності, прагнення до самопізнання.

Плекання культури толерантності та формування відповідних якостей особистості слід розглядати в рамках категорії ціннісного виховання, особливу роль в якому відіграє система міжособистісних відносин.

«Толерантність в міжособистісному спілкуванні розуміється, наголошує Є. Касьянова, з одного боку, як невід'ємна характеристика, показник професіоналізму і зрілості особистості, з іншого боку, - як

образ, ідеальна модель, що конструюються в процесі навчання» [4, с. 50].

Ґрунтуючись на дослідженнях К. Абульханової-Славської, Г. Акопова, С. Архангельського, А. Вербицького, Б. Гершунського, В. Загвязінського, Н.Кузьміної, І. Осинського, В. Риндак, В. Якуніна та ін., розуміємо толерантність студентів-аграріїв як таку сукупність особистісних якостей, яка характеризується виваженістю, ґрунтовністю в судженнях, спробою «примирити» полярні і на перший погляд несумісні компоненти. Виходячи з цього, студент як суб'єкт комунікативної толерантності пізнає інформацію про толерантність і засвоює різноманіття культурних форм комунікації, наділений активністю, результатом якої виступає, творчо перетворює діяльність, засновану на толерантній взаємодії з іншими суб'єктами.

Необхідно наголосити, що комунікативна толерантність в міжособистісній взаємодії суб'єктів спілкування виконує подвійну роль. З одного боку, вона є внутрішньою, духовною, емоційною основою спілкування, яка відбивається в емпатії, умінні налаштуватися на емоційну хвилю «іншого». З іншого боку, вона є зовнішнім проявом особистісного ставлення до «іншого», що виражається в діях або протидіях, в світлі раціонального осмислення «іншого».

О. Романчук пропонує комунікативну толерантність розглядати у двох аспектах: як індивідуально-психологічну властивість особистості, до якої відносяться особистісні якості (в тому числі й професійні) та ставлення (до себе, до інших, до виконуваної діяльності); як здатність, що є психологічною характеристикою компетентності особистості [6, с. 132].

Складовими комунікативної толерантності вона визначає: саморозуміння, яке проявляється в співвіднесенні контексту

спілкування з індивідуально-особистісними смислами, які визначають особливості уявлення про себе, образ «Я», установки відносно себе та інших, сприйняття себе та інших; самоконтроль, який ґрунтується на здатності до рефлексії та регуляції власної емоційної сфери; рефлексію, яка сприяє осмисленню власних комунікативних установок та визначає прагнення до побудови конструктивних відносин із собою та з іншими, що базується на застосуванні технік спілкування [6, с. 130].

Серед умов формування високого рівня комунікативної компетенції студентів вищих аграрних навчальних закладів (далі ВАНЗ), які передбачають створення особливої ситуації взаємодії суб'єктів навчально-виховного простору ВАНЗ, виділяємо такі: організаційну, яка сприяє інтеріоризації спеціально організованих соціально-психологічних впливів; технологічну, яка передбачає оволодіння технологією та техніками толерантної поведінки та спілкування; соціокультурну, яка визначає мотивацію на розуміння комунікативної толерантності як цінності професійної і особистісної життєдіяльності студентів.

Теоретичні та практичні дослідження доводять, що ефективним напрямком у формуванні комунікативної толерантності студентів ВАНЗ можуть стати особистісно-орієнтовані технології, суть яких полягає в тому, що за допомогою їх формується моральне ставлення людини до самої себе, до людей, природі, духовних і матеріальних цінностей, і представляють собою систему людських знань і умінь по наданню суб'єкту впливу відповідного толерантного алгоритму поведінки. Освітньо-виховний процес ВАНЗ розглядається при цьому як модель формування особистості, яка має толерантну свідомість.

З метою визначення початкового рівня комунікативної компетенції студентів ми застосовували тест В. Бойко (Опитувальник

комунікативної толерантності В. В. Бойко) та розроблену нами анкету «Оцінка ефективності програми формування комунікативної толерантності студентів ВАНЗ» [8, с 223].

Одержані на констатуючому етапі дані свідчать, що рівень сформованості комунікативної толерантності студентів ВАНЗ залежить від сформованості уміння та здатності до саморозуміння, самоконтролю, саморегуляції та рефлексії, які сприяють осмисленню власних комунікативних установок, засвоєнню ідей толерантності як цінності та визначають прагнення до побудови конструктивних відносин, що базується на застосуванні технік толерантного спілкування.

Щодо методичного забезпечення завдання формування високого рівня комунікативної компетенції студентів ВАНЗ, то нами було розроблено програму спецкурсу «Формування та розвиток комунікативної толерантності студентів ВАНЗ», яка спрямована на розуміння толерантності як цінності особистісної та професійної діяльності студентів ВАНЗ, на забезпечення руху від визнання комунікативної толерантності як чинника та передумови ефективного вирішення ситуацій особистісної взаємодії, на оволодіння технологією та техніками толерантного спілкування у малій групі.

Спецкурс складався з чотирьох блоків-етапів, в основу яких було покладено теорію соціального наuczіння А. Бандури [1, с. 6.].

Згідно з цим підходом набуття соціального вміння, яким являється комунікативна толерантність студентів ВАНЗ, складається з таких елементів: моделювання – на основі аналізу теоретичної наукової бази конструюється модель уміння, демонструється взірець толерантної поведінки; рольова гра, за допомогою якої студенти мають можливість на практиці, в конкретній ситуації проявити вміння, на своєму досвіді вчитись опановувати комунікативну толерантність;

зворотній зв'язок – здійснюється контроль та оцінка рівня виконавської майстерності щодо опанування толерантною поведінкою; перенесення – відбувається застосування набутих умінь в соціальні ситуації, які послуговують відточуванню даних умінь і обговорюються на заняттях.

Перевірка ефективності формування комунікативної толерантності студентів ВАНЗ здійснювалась в контрольних та в експериментальних групах до та після завершення формувального експерименту.

Формувальним експериментом було охоплено 135 студентів експериментальних груп, яких було відібрано з числа тих, хто на попередньому етапі дослідження отримав середні та низькі показники сформованості комунікативної толерантності.

Результати порівняльного аналізу результатів діагностичних зрізів до і після проведення формуючого експерименту свідчать про зменшення кількості студентів, які знаходяться на низькому та середньому рівнях сформованості комунікативної толерантності.

Виміри, проведені за методикою В. Бойко, в експериментальних групах виявили зміни в більшій кількості шкал. Так, спостерігається зміна за шкалою «категоричність або консерватизм при оцінюванні інших», яка за своїм значенням характеризує процес стереотипізації, як перешкоду на шляху до плідного спілкування, а також за шкалами «неприйняття або нерозуміння індивідуальності партнера», «невміння приховувати або нівелювати неприємні відчуття при зіткненні з некомунікабельними якостями партнера», «використання себе в якості еталону при оцінюванні інших».

Результати анкетування студентів експериментальних груп показали їхню готовність до прояву толерантності, розуміння її змістовного наповнення та значення для ефективної особистісної та професійної діяльності, необхідності володіння вміннями та навичками

толерантної поведінки в процесі взаємодії та спілкування. Втім в контрольній групі статистично значущого покращення результатів до та після формувального експерименту не зафіксовано.

Особливо необхідно зауважити, що формування будь-яких умінь, в тому числі формування комунікативної компетентності студентів ВАНЗ, недостатньо ефективні, якщо вони не поєднані із застосуванням інших тактик психолого-педагогічного втручання і здійснюються несистемно і непослідовно в процесі провадження у навчально-виховний процес педагогічної системи формування соціальної зрілості студентів ВАНЗ.

Таким чином, комунікативну толерантність студентів-аграріїв розуміємо як сукупність особистісних якостей, які характеризуються виваженістю, ґрунтовністю в судженнях, спробою «примирити» полярні і на перший погляд несумісні компоненти. Ефективність формування комунікативної компетенції як складової особистісного компоненту соціальної зрілості студентів ВАНЗ залежить від сформованості уміння та здатності до саморозуміння, самоконтролю, саморегуляції та рефлексії, які сприяють осмисленню власних комунікативних установок, засвоєнню ідей толерантності як цінності та визначають прагнення до побудови конструктивних відносин, що базується на застосуванні технік толерантного спілкування.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої нами проблеми. Перспективними у подальшому дослідженні є такі напрямки роботи як деталізована розробка психодіагностичного оснащення моделі комунікативної толерантності студентів ВАНЗ; вдосконалення відповідної педагогічної технології, а також розробка педагогічних технологій формування толерантних якостей студентів, через зміст освіти - організацію викладання циклу загальноосвітніх гуманітарних дисциплін, зміст яких, при належній розстановці

акцентів, здатний значно вплинути на формування толерантності, а також за допомогою організації і проведення спеціалізованих занять, тренінгів тощо.

Література:

1. Гольдштейн Арнольд, Хомик Володимир. Тренінг умінь спілкування: як допомогти проблемним підліткам / Пер. з англ. В. Хомика. – К.: Либідь, 2003. – 520 с., С. 6.
2. Ильинская С.Г. Теория толерантности: проблема выбора методологии / С.Г. Ильинская // Политическая теория, язык и идеология / [редкол. Н.А. Романович (отв. ред.) и др]. – М.: РАПН; РОССПЭН, 2008. – С. 91 – 118.
3. Касьянова, Е.И. Нравственные основы толерантности: Монография [Текст] / Е.И. Касьянова. – Иркутск: Изд-во ИрГУПС, 2006. – 175 с.
4. Касьянова Е.И. Нравственно-ценностная регуляция формирования толерантного образа жизни студенчества в модели поликультурного образовательного пространства [Текст] / Е.И. Касьянова // Вестник Челябинского государственного педагогического университета. – Научный журнал: ЧГПУ – №5. – Часть 2. – 2006 г. – С. 43–53.
5. Педагогіка вищої освіти України: Історія. Теорія: Підруч. для студ. / А.М. Алексюк; Міжнар. фонд «Відродження». - К.: Либідь, 1998. - 558 с. - (Прогр. «Трансформація гуманіт. освіти в Україні»).
6. Романчук О.М. Соціальна толерантність як фактор суспільної свідомості (Проблеми формування в сучасному ринковому середовищі) / О.М. Романчук // Вища школа. – К., 2004. – №1. – С. 87-91.

7. Семенова А.В. Парадигмальне моделювання у професійній підготовці майбутніх вчителів: монографія / Алла Семенова. – Одеса: Юридична література, 2009. – 504 с, С.137.

8. Фетіскін Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М.. Соціально-психологічна діагностика розвитку особистості і малих груп. - М., Изд-во Інституту Психотерапії - 490 с., 2002.

9. Фромм Э. Может ли человек преобладать? // Ради любви к жизни. — Москва: Аст, 2000. - 400 с.

References:

1. Hol'dshteyn Arnol'd, Khomyk Volodymyr. Treninh umin' spilkuvannya: yak dopomohty problemnym pidlitkam / Per. Z anhl. V.Khomyka. – K.: Lybid', 2003. – 520 s., S. 6.

2. Yl'yanskaya С.Н. Teoryya tolerantnosti: problema vybora metodolohyy / С.Н. Yl'yanskaya // Polyty- cheskaya teoryya, yazyk y ydeolohyya / [redkol. N.A. Romanovych (otv. red.) y dr]. – M.: RAPN; ROSSPЭN, 2008. – S. 91 – 118.

3. Kas'yanova E.Y. Nравственные основы tolerantnosti: Monohrafiya [Tekst] / E.Y. Kas'yanova. – Yrkut-sk: Yzd-vo YrHUPS, 2006. – 175 s.

4. Kas'yanova, E.Y. Nравственно-tsennostnaya rehulyatsyya formirovaniya tolerantnoho obraza zhyzny studenchestva v modely polykul'turnoho obrazovatel'noho prostranstva [Tekst] / E.Y. Kas'yanova // Vestnyk Chelyabynskoho hosudarstvennoho pedahohycheskoho unyversyteta. – Nauchnyy zhurnal: ChHPU – № 5. – Chast' 2. – 2006 h. – S. 43–53.

5. Pedahohika vyshchoyi osvity Ukrayiny: Istoriya. Teoriya: Pidruch. dlya stud. / A.M. Aleksyuk; Mizhnar. fond «Vidrodzhennya». - K.: Lybid', 1998. - 558 с. - (Prohr. «Transformatsiya humanit. osvity v Ukrayini»).

6. Romanchuk O.M. Sotsial'na tolerantnist' yak faktor suspil'noyi svidomosti (Problemy formuvannya v suchasnomu rynkovomu

seredovyshchi) / O.M. Romanchuk // Vyshcha shkola. – K., 2004. – № 1. – S. 87-91.

7. *Semenova A.V, Paradyhmal'ne modelyuvannya u profesiyniy pidhotovtsi maybutnikh vchyteliv: monohrafiya / Alla Semenova. – Odesa: Yurydychna literatura, 2009. – 504 s, S.137.*

8. *Fetiskin N.P., Kozlov V.V., Manuylov H.M. Sotsial'no-psykholohichna diahnostyka rozvytku osobystosti i malykh hrup. - M., Yzd-vo Instytutu Psykhoterapiyi - 490 s., 2002.*

9. *Fromm E. Mozhet ly chelovek preobladat'? // Rady lyubvy k zhyzny. — Moskva: Ast, 2000. - 400 s.*